

Danuta Nowakowska-Cwetsch

STRZEMIONA Z TERENU POLSKI (DO XIV WIEKU) PRÓBA TYPOLOGII

WSTĘP

Praca niniejsza powstała na podstawie pracy magisterskiej, napisanej w Instytucie Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego. Za cel postawiono opracowanie strzemion znalezionych na terenie Polski (z wyłączeniem obszaru Warmii i Mazur), datowanych od końca IX do XIV wieku włącznie i ustalenie ich typologii.

Dla strzemion z ziem polskich właściwie brak opracowań. Być może stało się tak na skutek znacznego rozproszenia materiałów oraz ich stosunkowo niewielkiej ilości. Do prac, które uwzględniają strzemiona jako odrębną grupę znalezisk, należą przede wszystkim *Studia nad uzbrojeniem polskim X, XI i XII wieku A.* Nadolskiego oraz opracowanie, którego A. Nadolski był współautorem obok A. Abramowicza i T. Poklewskiego, *Cmentarzysko z XI wieku w Lutomierniku pod Łodzią*. Na ogół przeważają krótkie wzmianki przy okazji znalezienia strzemion w wyniku prac badawczych.

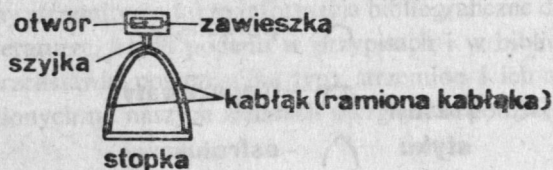
Praca ta została oparta na materiałach zebranych z publikacji (do 1976 roku włącznie), co niestety utrudniło opracowanie niektórych znalezisk z powodu braku danych w opisach badań i odkryć.

Wprowadzono formę posługiwania się opisem tabelarycznym danych, używając w tym celu symboli, których znaczenie zostanie wyjaśnione niżej. Chodziło o uniknięcie oparcia się na niezbyt precyzyjnym opisie słownym, który w wielu wypadkach nie jest w stanie oddać formy, a przez wprowadzenie szczegółów powoduje często zatarcie głównych cech badanego przedmiotu. Należy wspomnieć, że analogiczny opis przyjęła Z. Hilczerówna w swej pracy *Ostrogi polskie z X-XII wieku*.

W tabeli uwzględniono następujące dane: liczbę porządkową, odnoszącą się do miejsca znalezienia strzemienia danego typu, samo miejsce znalezienia, rodzaj stanowiska, bliższą lokalizację, liczbę znalezionych egzemplarzy strzemion, ich typ, datowanie, opis strzemion, wymiary, uwagi.

Strzemiona klasyfikowano według typów, a te według chronologii. W tabeli nie uwzględniono surowca, z jakiego zostały wykonane strzemiona, gdyż we wszystkich wypadkach było nim żelazo.

Przyjęto następującą terminologię w opisie strzemion:

W opisie tabelarycznym użyto następujących znaków i symboli:

- + - egzemplarz ma wymienioną cechę
- X - brak danego fragmentu na skutek złego zachowania egzemplarza
- X - brak wyodrębnienia danego elementu
- - brak danych w literaturze

ZAWIESZKA
kształt:

- - niskiego prostokąta
- - wysokiego prostokąta
- - okrągły
- - owalny
- ◇ - romboidalny

OTWÓR
kształt:

- - okrągły
- - prostokątny
- - owalny
- - spłaszczonego owalu
- ▭ - trapezowaty

SZYJKA

- ┌ - wysoka
- └ - niska
- ┌ - szeroka
- └ - wąska

KABŁĄK – uwzględniono kształt styku ramion kabłąka i ich przekrój:

		- półkolisty		
kształt		- trapezowaty		
styku		- ostrołukowy		- prostokątny
ramion:		- owalny	przekrój ramion:	
		- tzw. ośli grzbiet		
				- okrągły

STOPKA – uwzględniono kształt stopki, kąt utworzony przez płaszczyznę stopki i płaszczyznę ramion kabłąka oraz widok stopki od spodu:

	—	- prosty
kształt:		- łukowaty
		- lekko łukowaty
		- wypukły
		- prosty
kąt:		- rozwarty
		- ostry
		- prostokątny
widok od spodu:		- owalny
		- łódkowaty
		- soczewkowaty

Jeżeli wystąpiło żeberko – zaznaczono je symbolem „ż” w połączeniu ze znakiem „+” w odpowiedniej rubryce z widokiem stopki od spodu.

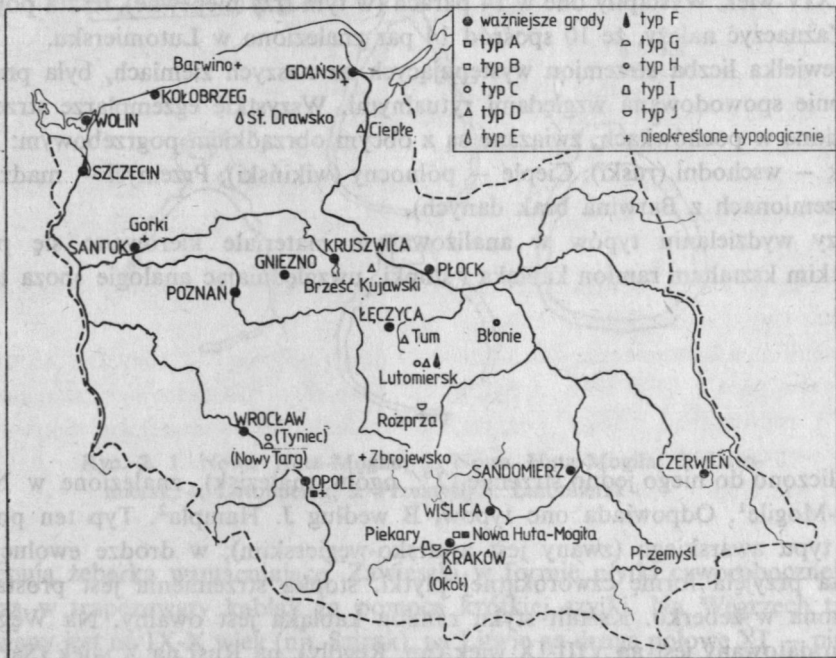
Należy jeszcze zaznaczyć, że w strzemiionach XIII-XIV wieku, które mają nie wyodrębnione zawieszki, a otwór znajduje się u szczytu ramion kabłąka, posłużono się znakiem „k” w połączeniu ze znakiem „+” w odpowiedniej rubryce dotyczącej

kształtu otworu. Opis słowny strzemion, a także informacje bibliograficzne dotyczące analogii, dostępne są w literaturze, którą podano w przypisach i w bibliografii.

Materiał ilustracyjny przedstawia poszczególne typy strzemion i ich warianty, zaś mapa strzemion znalezionych na naszych ziemiach uwzględnia podział na typy.

ANALIZA MATERIAŁU

Strzemiona na terenach ziem polskich wystąpiły na wszystkich kategoriach stanowisk (w sumie na dwudziestu dwóch stanowiskach): osadach, grodziskach, cmentarzyskach, zamkach i jako znaleziska luźne. Procentowo najwięcej znalezisk dostarczyły cmentarzyska (52% - 26 egzemplarzy), które stanowiły 18,2% (4 obiekty) ogółu stanowisk. Spowodowane jest to faktem, że na stanowisku w Lutomierniku pod

Ryc. 1. Mapa znalezisk strzemion na ziemiach polskich (koniec IX - XIV wiek)

Łodzią znaleziono 40% ogółu znalezisk strzemion. Osady, stanowiące 40,9% (9 obiektów) ogółu stanowisk, dostarczyły 28% (14 egzemplarzy) ogółu znalezisk. Na grodziskach (18,2% - 4 obiekty) znaleziono 10% (5 egzemplarzy) ogółu znalezisk,

natomiast zamki (9,1% – 2 obiekty) dostarczyły 4% (2 egzemplarze) znalezisk. Strzemion znalezionych luźno (13,6% – 3 miejsca) było 6% (3 egzemplarze).

Jeśli chodzi o terytorialne rozmieszczenie znalezisk, napotykamy ponownie dysproporcję, którą powodują materiały ze stanowiska w Lutomiersku – dzięki nim bowiem na Mazowszu wystąpiło 48% (24 znaleziska) strzemion. Na Pomorzu znaleziono 16% (8 egzemplarzy), w Małopolsce 16% (8 egzemplarzy), na Śląsku 12% (6 egzemplarzy), w Wielkopolsce 6% (3 znaleziska) i na Kujawach 2% (1 egzemplarz) ogółu znanych dotychczas strzemion. Jeśli jednak pominiemy Lutomiersk, jako stanowisko wyjątkowe na naszych ziemiach, możemy przyjąć, że znalezione egzemplarze strzemion rozkładają się dość równomiernie. Ich brak widoczny jest jedynie na terenach położonych na wschód od Wisły, między północną granicą ziem polskich z ziemiami pruskimi a Wieprzem oraz między Nysą Łużycką a Wartą (na wysokości Poznania) na zachodzie (ryc. 1 – mapa).

Ogółem z terenu Polski znamy 50 egzemplarzy strzemion datowanych na koniec IX – XIV wiek. Wystąpiły one w 14 parach (w tym trzy niepewne), reszta pojedynczo. Zaznaczyć należy, że 10 spośród 14 par znaleziono w Lutomiersku.

Niewielka liczba strzemion występujących na naszych ziemiach, była prawdopodobnie spowodowana względami rytualnymi. Wszystkie egzemplarze strzemion znalezione w pochówkach, związane są z obcym obrządkiem pogrzebowym: Lutomiersk – wschodni (ruski), Ciepłe – północny (wikiński), Przemyśl – madziarski (o strzemionach z Barwina brak danych).

Przy wydzieleniu typów w analizowanym materiale kierowano się przede wszystkim kształtem ramion kabłąka i stopki, uwzględniając analogie spoza terenu Polski.

TYP A

Zaliczono do niego jedno strzemie (2% ogółu znalezisk), znalezione w Nowej Hucie-Mogile¹. Odpowiada ono typowi B według J. Hampła². Typ ten powstał obok typu awarskiego (zwany jest awarsko-węgierskim); w drodze ewolucji zawięzka przyjęła formę czworokątnej płytki, stopka strzemienia jest prosta, zaopatrzona w żeberko. Kształt styku ramion kabłąka jest owalny. Na Węgrzech typ ten datowany jest na VIII-IX wiek (np. Regöly), na Rusi na X wiek (Sarkiely-Biała Wieża). Strzemie z Nowej Huty-Mogily (ryc. 2,1) znaleziono na stanowisku datowanym na X-XII wiek³.

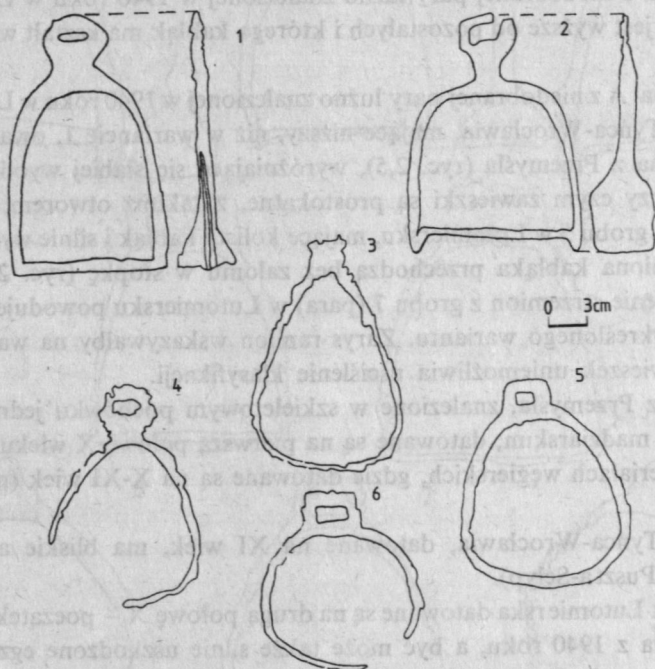
¹ R., Hachulska-Ledwos 1965, s. 117 n.

² J. Hampel 1905, s. 223 - 229.

³ Strzemie to, podobnie jak i drugie z tego stanowiska, zostało zaliczone przez A. Żakiego (1974, s. 286) do typu II wg schematu A. Nadolskiego (1954, s. 89). Nie wydaje się to prawidłowe, gdyż strzemiona te nie odpowiadają kryteriom A. Nadolskiego dla typu, który został przezeń wydzielony na podstawie znalezisk z Lutomierska i Wrocławia-Tyńca.

TYP B

Zaliczono do niego dwa strzemiona, co stanowi 4% ogółu znalezisk. Są to: strzemię z Nowej Huty-Mogiły (ryc. 2,2)⁴ i strzemię z Opola⁵. Typ ten odpowiada typowi C według J. Hampła⁶. Stopki są wprowadzone do wewnątrz ramion kabłąka,

Ryc. 2. 1. Nowa Huta-Mogiła; 2. Nowa Huta-Mogiła; 3. Lutomiersk; 4. Lutomiersk; 5. Przemyśl; 6. Lutomiersk

występują żeberka wzmacniające. Zawieszki w formie płytki czworobocznej przechodzą w trapezowaty kabłąk za pomocą krótkiej szyjki. Na Węgrzech typ ten datowany jest na IX-X wiek (np. Szirak), na Litwie na drugą połowę XI — pierwszą połowę XIII wieku (Kłajpeda). Strzemię z Nowej Huty-Mogiły znaleziono na stanowisku datowanym na X-XII wiek, natomiast strzemienia z Opola nie można ściśle datować ze względu na brak materiału porównawczego, towarzyszącego temu znalezisku.

⁴ R. Hachulska-Ledwos, 1965 s. 117 n.

⁵ W. Sarnowska, 1956, s. 220 - 221

⁶ J. Hampel, 1905, s. 229 - 234.

TYP C

Zaliczono doń dziewięć strzemion (w tym cztery pary), co stanowi 18% ogółu znalezisk. Pochodzą one z Przemyśla⁷ (dwa egzemplarze – para), z Tyńca-Wrocławia⁸ (egzemplarz pojedynczy) oraz z Lutomierska⁹ (trzy pary strzemion). Typ ten odpowiada typowi D według J. Hampla¹⁰ i typowi II według A. Nadolskiego¹¹. Są to strzemiona o kolistym zarysie ramion kabłąka i łukowatej stopce. Można wyróżnić cztery warianty wśród strzemion zaliczonych do tego typu:

1. Strzemię B z niedobranej pary luźno znalezionej w 1940 roku w Lutomiersku (ryc. 2,3), które jest wyższe od pozostałych i którego kabłąk ma kształt wydłużonego owalu;

2. Strzemiona: A z niedobranej pary luźno znalezionej w 1940 roku w Lutomiersku (ryc. 2,4) oraz Tyńca-Wrocławia, mające niższy, niż w wariacie 1, owalny kabłąk;

3. Strzemiona z Przemyśla (ryc. 2,5), wyróżniające się słabiej wyodrębnionymi zawieszkami, przy czym zawieszki są prostokątne, z takimż otworem;

4. Strzemię z grobu 5 w Lutomiersku, mające kolisty kabłąk i silnie wyodrębnioną zawieszkę. Ramiona kabłąka przechodzą bez załomu w stopkę (ryc. 2,6).

Silne zniszczenie strzemion z grobu 7 (para) w Lutomiersku powoduje, że trudno zaliczyć je do określonego wariantu. Zarys ramion wskazywałby na wariant 2 lub 3, ale brak zawieszek uniemożliwia uściślenie klasyfikacji.

Strzemiona z Przemyśla, znalezione w szkieletowym pochówku jednostkowym, przypuszczalnie madziarskim, datowane są na pierwszą połowę X wieku. Mają one analogie w materiałach węgierskich, gdzie datowane są na X-XI wiek (np. Bezded) i słowackich.

Strzemię z Tyńca-Wrocławia, datowane na XI wiek, ma bliskie analogie na Węgrzech (np. Pusztá-Selyp).

Strzemiona z Lutomierska datowane są na drugą połowę X – początek XI wieku. Niedobrana para z 1940 roku, a być może także silnie uszkodzone egzemplarze z grobu 7, reprezentują formy pospolite w znaleziskach węgierskich. Strzemiona takie występują także na Rusi i w Sambii. Para strzemion z grobu 5 ma analogie na terenach Węgier, Słowacji, Rusi i Skandynawii (np. Birka).

TYP D

Zaliczono do niego dziesięć strzemion (w tym sześć par pewnych i jedna niepewna), co stanowi 38% ogółu znalezisk.

Strzemiona te pochodzą z Krakowa-Okołu (fragment jednego strzemienia)¹²,

⁷ Dane dotyczące tych strzemion zawdzięczam uprzejmości pana mgr A. Koperskiego z Muzeum Okręgowego w Przemyślu.

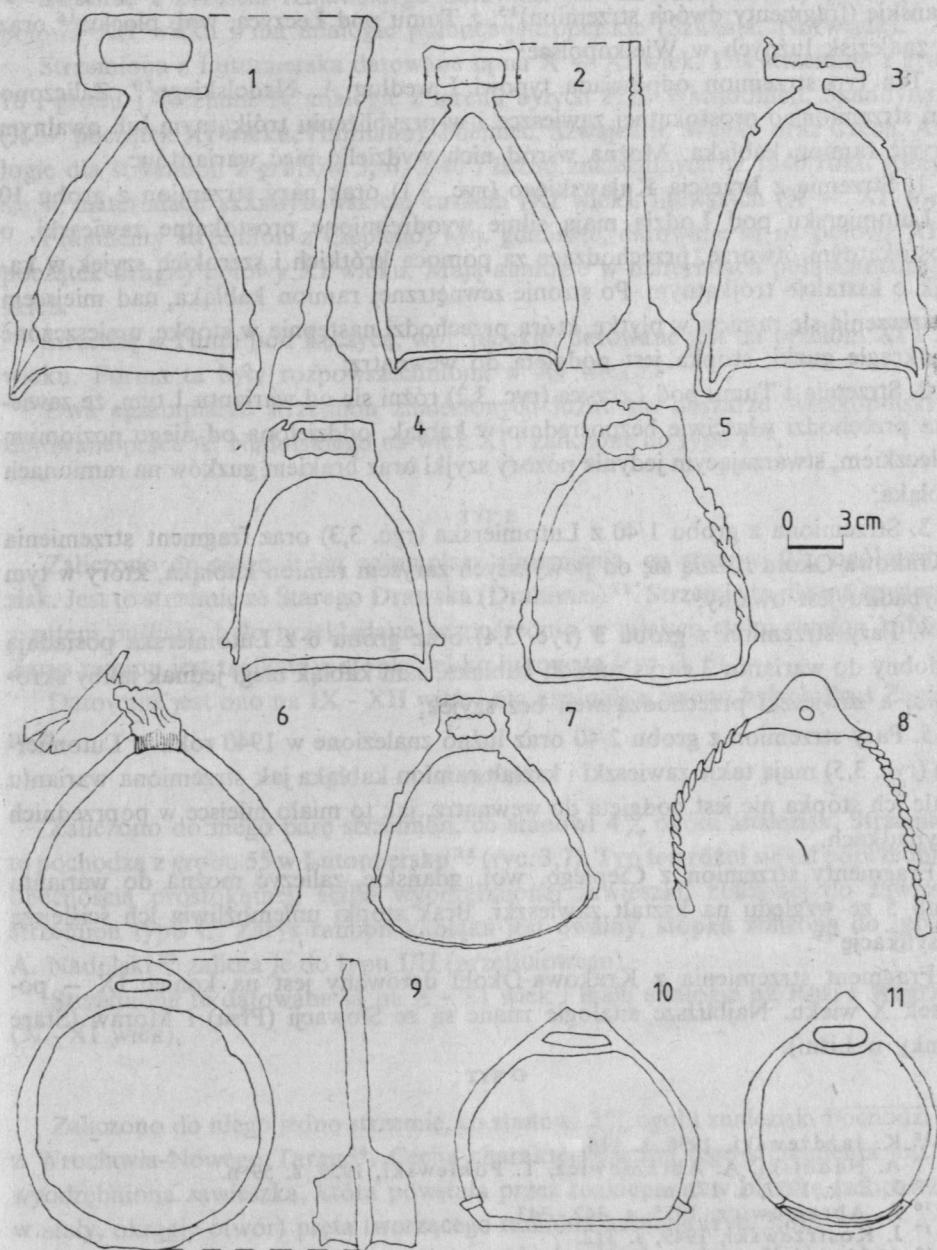
⁸ K. Langeheim, 1935 - 1936, s. 283.

⁹ A. Nadolski, A. Abramowicz, T. Poklewski, 1959, s. 59 n.

¹⁰ J. Hampel, 1905, s. 234 - 242.

¹¹ A. Nadolski, 1954, s. 89.

¹² A. Żaki, 1974, s. 287.

Ryc. 3. 1. Brześć Kujawski; 2. Tum; 3. Lutomiernski; 4. Lutomiernski; 5. Lutomiernski; 6. Stare Drawsko; 7. Lutomiernski; 8. Tyniec-Wrocław; 9. Błonie; 10. Piekary; 11. Piekary

z Brześcia Kujawskiego¹³, z Lutomińska (sześć par strzemion)¹⁴, z Ciepłego, woj. gdańskie (fragmenty dwóch strzemion)¹⁵, z Tumu pod Łęczycą, woj. płockie¹⁶ oraz ze znalezisk luźnych w Wielkopolsce¹⁷.

Ten typ strzemion odpowiada typowi I według A. Nadolskiego¹⁸. Zaliczono doń strzemiona o prostokątnej zawieszce i w przybliżeniu trójkątnym lub owalnym zarysie ramion kabłąka. Można wśród nich wydzielić pięć wariantów:

1. Strzemię z Brześcia Kujawskiego (ryc. 3,1) oraz pary strzemion z grobu 10 w Lutomińsku pod Łodzią mają silnie wyodrębnione prostokątne zawieszki, o prostokątnym otworze, przechodzące za pomocą krótkich i szerokich szyjek w kabłąk o kształcie trójkątnym. Po stronie zewnętrznej ramion kabłąka, nad miejscem rozszerzenia się ramion w płytkę, która przechodzi następnie w stopkę, umieszczone są okrągłe guzki; stopka jest podgięta do wewnątrz;

2. Strzemię z Tumu pod Łęczycą (ryc. 3,2) różni się od wariantu 1 tym, że zawieszka przechodzi właściwie bezpośrednio w kabłąk, oddzielona od niego poziomym wałeczkiem, stwarzającym jedynie pozory szyjki oraz brakiem guzków na ramionach kabłąka;

3. Strzemiona z grobu 1/40 z Lutomińska (ryc. 3,3) oraz fragment strzemienia z Krakowa-Okółu różnią się od powyższych zarysem ramion kabłąka, który w tym przypadku jest owalny;

4. Pary strzemion z grobu 3 (ryc. 3,4) oraz grobu 6 z Lutomińska posiadają podobny do wariantu 3 zarys ramion kabłąka, sam kabłąk uległ jednak jakby skróceniu, a zawieszki przechodzą weń bez szyjek;

5. Pary strzemion z grobu 2/40 oraz luźno znalezione w 1940 roku w Lutomińsku (ryc. 3,5) mają takie zawieszki i kształt ramion kabłąka jak strzemiona wariantu 4, ale ich stopka nie jest podgięta do wewnątrz, jak to miało miejsce w poprzednich przypadkach.

Fragmenty strzemion z Ciepłego, woj. gdańskie, zaliczyć można do wariantu 4 lub 5 ze względu na kształt zawieszki. Brak stopki uniemożliwia ich ścisłą klasyfikację¹⁹.

Fragment strzemienia z Krakowa-Okółu datowany jest na koniec IX – początek X wieku. Najbliższe analogie znane są ze Słowacji (Přsa) i Moraw (Stare Zamky u Lišni).

¹³ K. Jażdżewski, 1956, s. 116.

¹⁴ A. Nadolski, A. Abramowicz, T. Poklewski, 1959, s. 59 n.

¹⁵ J. Żak, 1957, s. 171 n.

¹⁶ A. Abramowicz, 1955, s. 342 - 343.

¹⁷ J. Kostrzewski, 1949, s. 312.

¹⁸ A. Nadolski, 1954, s. 89.

¹⁹ Zaliczenie fragmentów tych strzemion do typu D nie wydaje się ulegać kwestii. J. Żak uważa je za typ pośredni między typem I a II wg A. Nadolskiego /1954, s. 89/, biorąc za główny argument kształt zawieszki, charakterystycznej jakoby dla typu II wg A. Nadolskiego. Zawieszki takie wystąpiły jednak w grobach 6 i 2/40 w Lutomińsku oraz jako znaleziska luźne z 1940 roku z tegoż stanowiska i A. Nadolski nie uważa ich za charakterystyczne dla typu II. Cechą tą jest bowiem kształt stopki, a w przypadku strzemion z Ciepłego jest ona prosta.

Strzemię z Brześcia Kujawskiego datowane jest na okres między połową X a połową XII wieku i ma analogie północnoeuropejskie (Szwecja, Norwegia).

Strzemiona z Lutomińska datowane są na X – XI wiek. Dla strzemion z grobu 10 i grobu 1/40 znane są analogie z terenu byłych Prus Wschodnich, Skandynawii (X – początek XI wieku, Haithabu), Niemiec, Szwajcarii, Węgier oraz Czech. Analogie dla strzemion z grobów 3, 6, 2/40 i luźno znalezionych w 1940 roku spotyka się w materiałach skandynawskich, ruskich (XI wiek), litewskich (X – XI wiek).

Fragmenty strzemion z Ciepłego, woj. gdańskie, datowane są na połowę XI – początek drugiej połowy XI wieku. Mają analogie w materiałach północnoeuropejskich.

Strzemię z Tumu pod Łęczycą, woj. płockie, datowane jest na przełom XI i XII wieku. Forma ta były rozpowszechniona w XI wieku.

Dwa egzemplarze strzemion znalezionych luźno na obszarze Wielkopolski są datowane przez A. Nadolskiego na wiek XI i zaliczone do typu I²⁰.

TYP E

Zaliczono do niego jeden egzemplarz strzemienia, co stanowi 2% ogółu znalezisk. Jest to strzemię ze Starego Drawska (Drahimia)²¹. Strzemię to nie ma zawieszki, a zatem puśliko było przekładane bezpośrednio w miejscu styku ramion kabłąka. Zarys ramion jest trójkątny, stopka lekko łukowata (ryc. 3, 6).

Datowane jest ono na IX - XII wiek i ma analogie z terenu byłych Prus Zachodnich.

TYP F

Zaliczono do niego parę strzemion, co stanowi 4% ogółu znalezisk. Strzemiona te pochodzą z grobu 55 w Lutomińsku²² (ryc. 3,7). Typ ten różni się od poprzedniego obecnością prostokątnej, słabo wyodrębnionej zawieszki, zbliżonej do zawieszek strzemion typu C. Zarys ramion kabłąka jest owalny, stopka zbliżona do typu E. A. Nadolski²³ zalicza je do typu I/II (przejściowego).

Strzemiona te datowane są na X - XI wiek i mają analogie na Rusi i Węgrzech (X - XI wiek).

TYP G

Zaliczono do niego jedno strzemię, co stanowi 2% ogółu znalezisk. Pochodzi ono z Wrocławia-Nowego Targu²⁴. Cechą charakterystyczną tego strzemienia jest niewyodrębniona zawieszka, która powstała przez rozklepanie w blaszkę (zaopatrzoną w mały, okrągły otwór) pręta tworzącego ramiona kabłąka (ryc. 3,8).

Fragment ten datowany jest na okres od końca XI do połowy XIII wieku.

²⁰ A. Nadolski, 1954, s. 89.

²¹ H. Janocha, 1965, s. 326.

²² A. Nadolski, A. Abramowicz, T. Poklewski, 1959, s. 59 n.

²³ A. Nadolski, 1954, s. 89.

²⁴ J. Kramarek, 1965, s. 162.

TYP H

Zaliczono doń jedno strzemię, co stanowi 2% ogółu znalezisk. Pochodzi ono z Błonia, woj. warszawskie²⁵ (ryc. 3,9). Typ ten charakteryzuje kolisty kształt ramion kabłąka, wąski owalny otwór, głęboka stopka, która sięga nieraz do połowy wysokości ramion kabłąka. Odpowiada on typowi V według A. N. Kirpičnikowa²⁶.

Strzemię z Błonia datowane jest na koniec XI - XII/XIII wiek²⁷. Posiada analogie z Ukrainy (Rassawa).

TYP I

Zaliczono do niego jedno strzemię, co stanowi 2% ogółu znalezisk.

Strzemię to znaleziono w Piekarach, woj. krakowskie²⁸ (ryc. 3,10). Ten typ strzemion posiada owalny kształt ramion kabłąka, ostrołukowy szczyt z wykrojonym czworokątnym otworem i prostą stopkę. Odpowiada typowi VII według A. N. Kirpičnikowa²⁹.

Strzemię to datowane jest na XIII - XIV wiek. Ma ono analogie wśród strzemion ukraińskich (np. Rassawa), gdzie typ VII datowany jest na XII - XIII wiek.

TYP J

Zaliczono do niego dwa fragmenty dwóch strzemion i jeden cały egzemplarz, co stanowi 6% ogółu znalezisk.

Fragmenty dwóch strzemion pochodzą ze stanowiska Rozprza, woj. piotrowskie³⁰, zaś strzemię zachowane w całości znaleziono w Piekarach, woj. krakowskie³¹ (ryc. 3,11).

Ten typ charakteryzuje kolisty kabłąk, przypominający strzemiona typu H. Sam szczyt ramion ma kształt wyostzonego łuku, otwór jest owalny lub prostokątny, zaś stopki zajmują około 1/4 wysokości ramion kabłąka i są w rzucie prostokątne. Typ J odpowiada typowi IX - IXa według A. N. Kirpičnikowa³².

Wielką trudność sprawia klasyfikacja fragmentów strzemion znalezionych w Zbrojewsku, woj. częstochowskie, w Gdańsku oraz w Szaflarach, woj. nowosądeckie.

W Zbrojewsku³³ znaleziono fragment strzemienia: szczyt ramion kabłąka z ot-

²⁵ A. Cofta, 1953, s. 44 - 45.

²⁶ A. N. Kirpičnikov, 1973, s. 48.

²⁷ A. Cofta datuje to strzemię na X-XI wiek i zalicza do strzemion typu D wg J. Hampla /1905, s. 234 - 242/, natomiast E. Dąbrowska /1956, s. 142/ uważa na podstawie analogii z kurhanów rassawskich na Ukrainie, że strzemię z Błonia należy datować najwcześniej na XIII wiek. Strzemię z Błonia nie posiada jednak charakterystycznych guzków, jakie mają egzemplarze rassawskie i raczej należy je datować na XI-XII/XIII wiek, tak jak strzemiona typu V wg. A. N. Kirpičnikowa.

²⁸ G. Leńczyk, 1939, s. 57 - 58 i s. 68.

²⁹ A. N. Kirpičnikov, 1973, s. 50 - 51.

³⁰ A. Chmielowska, 1966, s. 254.

³¹ G. Leńczyk, 1939, s. 57 - 58, s. 68.

³² A. N. Kirpičnikov, 1973, s. 53.

³³ B. i M. Gedl, 1976, s.313.

worem, który przesunięty jest ku dołowi, tak że ograniczająca go listwa wchodzi do wewnątrz ramion kabłąka. Datowany jest na przełom XIII i XIV wieku. Podobne otwory mają strzemiona ze Szwecji, Ukrainy i Rusi, które A. N. Kirpičnikov zalicza do typu VII³⁴, czyli w naszym przypadku do typu I. Brak stopki uniemożliwia jednak absolutnie pewną klasyfikację.

Podobnie ma się rzecz ze strzemieniem, a właściwie fragmentem strzemienia znalezionym w Gdańsku, na stanowisku 1³⁵. Kabłąk strzemienia ma ostrołukowy szczyt, z umieszczonym w nim wąskim otworem. Datowane jest ono na pierwszą ćwierć XIII wieku. Takie same szczyty występują zarówno w materiałach zachodnioeuropejskich (Prusy Zachodnie), jak i wschodnioeuropejskich (Ruś, Ukraina). Podobnie jak strzemie ze Zbrojewska, można ten fragment zaliczyć hipotetycznie (ze względu na brak stopki) do typu I.

Dolną część ramion kabłąka wraz ze stopką znaleziono w Szaflarach³⁶. Zarys stopki jest łukowaty, sama stopka o łódkowatym kształcie została wykonana przez rozklepanie pręta. Fragment ten datowany jest na XIV wiek. W tym przypadku klasyfikację uniemożliwia brak zawieszki i górnej części ramion kabłąka.

Na skutek braku danych niemożliwe jest zaliczenie do konkretnych typów pary strzemion znalezionej w Barwinie (para ta datowana jest na XI wiek)³⁷, luźno znalezionego strzemienia z Wielkopolski³⁸, dwu strzemion z Górek, woj. gorzowskie³⁹ oraz dwu strzemion z Opola⁴⁰.

WNIOSKI

Jak wynika z analizy materiału, na terytorium Polski występowały różne typy strzemion, niejednokrotnie w tym samym czasie. Polska była bowiem obszarem, na którym ścierały się wpływy Wschodu i Zachodu, co jest charakterystyczne nie tylko dla omawianego okresu i omawianych źródeł.

Typy strzemion, które wystąpiły na ziemiach polskich od końca IX wieku do XIV wieku włącznie, można przedstawić następująco:

Typ A: strzemiona zaliczane do typu B wg J. Hampla

Typ B: strzemiona zaliczane do typu C wg J. Hampla

Typ C: strzemiona zaliczane do typu D wg J. Hampla i typu II wg A. Nadolskiego

Typ D: strzemiona zaliczane do typu I wg A. Nadolskiego

Typ E: strzemiona bliskie typowi F, ale bez zawieszki

Typ F: strzemiona zaliczane do typu I/II wg A. Nadolskiego

Typ G: strzemiona „rozpoczynające” typy strzemion bezzawieszkowych, w których zawieszka powstała przez rozklepanie szczytu ramion kabłąka

³⁴ A. N. Kirpičnikov, 1973, s. 53.

³⁵ K. Jażdżewski, 1955, s. 190.

³⁶ A. Wałowy, 1960, s. 310.

³⁷ A. Nadolski, 1954, s. 89.

³⁸ J. Kostrzewski, 1949, s. 312.

³⁹ A. Nadolski, 1954, s. 89.

⁴⁰ J. Kostrzewski, 1949, s. 312.

Typ H: strzemiona zaliczane do typu V wg A. N. Kirpičnikova

Typ I: strzemiona zaliczane do typu VII wg A. N. Kirpičnikova

Typ J: strzemiona zaliczane do typu IX - IXa wg A. N. Kirpičnikova.

Na podstawie znanych dotychczas materiałów można przyjąć, że w przedziale czasowym IX - XII wieku (typy A-F) dominował w Polsce typ strzemion charakterystyczny dla Europy Zachodniej i Północnej, który stanowił 38% ogółu znalezisk, a jeśli chodzi o znaleziska z tego przedziału czasowego – blisko 56% (typ D).

Ewolucja strzemion, polegająca na stopniowej unifikacji form (od XI wieku), co wyraża się tym, że u strzemion o trójkątnym zarysie ramion kabłąka zanika szyjka, a stopka wygina się łukowato i następuje jakby skrzyżowanie typu „zachodnio-północnoeuropejskiego” z „koczowniczym”, znajduje odzwierciedlenie w materiale polskim (typy E i F). Powstają strzemiona o prostokątnej, słabo wyodrębnionej zawieszce, owalnym zarysie ramion kabłąka i lekko łukowatej stopce. Dalszy etap przebiega w kierunku zaniku zawieszki, która przybiera ostatecznie formę otworu u szczytu ramion kabłąka (typy od G do J), co doprowadza do tego, że otwór, oddzielony poziomą listewką, znajduje się już między ramionami kabłąka.

Ogólnie niewielka ilość znalezisk strzemion na terenie Polski nie jest czymś wyjątkowym, specyficznym tylko dla tego obszaru. Podobna sytuacja istnieje np. w Czechosłowacji, NRD, czy też europejskiej części ZSRR. Wydaje się, że obok braku zwyczaju wyposażania zmarłych w te przedmioty, tak mała ilość znalezionych strzemion wiąże się z faktem, iż strzemiona metalowe stanowiły zapewne rodzaj nobilitacji i znajdowały się w wyposażeniu znacznie szerszych, a co za tym idzie - zamożniejszych jeźdźców. Szczególnym tego wyrazem były strzemiona zdobione srebrem. Z Polski znamy je z Tyńca-Wrocławia (strzemie ornamentowane, inkrustowane srebrem), z najbogatszego w wyposażenie grobu 10 w Lutomierniku (inkrustowane srebrem), z Tumu pod Łęczycą (zdobione, intarsjowane i platerowane lub tylko platerowane srebrem), z Ciepłego, woj. gdańskie, z bogato wyposażonego pochówku skandynawskiego (bogato ornamentowane, zdobione srebrem) oraz z Rozprzys, woj. piotrowskie (inkrustowane srebrem). Nie ulega wątpliwości, że mniej zamożne warstwy społeczeństwa posługiwały się do jazdy wierzchem strzemionami wykonanymi z materiałów organicznych (drewno, skóra), które niestety niesłychanie rzadko zachowują się do naszych czasów.

Należy mieć nadzieję, że dalsze badania archeologiczne dostarczą nowych materiałów do omawianego tematu i pozwolą na korektę lub uzupełnienie typologii przedstawionej w powyższej pracy.

BIBLIOGRAFIA

Abramowicz A., 1955: *Przedmioty ozdobne z grodziska łączyckiego*, „Studia Wczesnośredniowieczne”, t. III, s. 335 - 351.

Chmielowska A., 1966: *Z badań nad wczesnośredniowiecznym kompleksem osadniczym w*

Rozprawy, pow. Piotrków Trybunalski, Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi", Seria Archeologiczna, t. 13, s. 249 - 260.

Cofta A., 1953: Wyniki badań na grodzisku wczesnośredniowiecznym w Błoniu, pow. Grodzisk Mazowiecki, „Materiały Wczesnośredniowieczne”, t. III, s. 1 - 51.

Dąbrowska E., 1956: *Kurhany Rassawskie*, „Archeologia”, t. VIII, s. 122 - 159.

Gedl B. i M., 1976: *Odkrycia i badania*, „Silesia Antiqua”, t. 18, s. 313 - 317.

Hachulska-Ledwos R., 1965: *Wczesnośredniowieczne strzemiona z Nowej Huty-Mogily*, „Materiały Archeologiczne”, t. 6, s. 117 - 126.

Hampel J., 1905: *Alterthumer des frühen Mittelalters in Ungarn*, Brunnsweig, t. I.

Hilczerówna Z. 1956: *Ostrogi polskie X - XII w.*, „Prace Komisji Archeologicznej”, t. 2, z. 2, Poznań.

Janocha H., 1965: *Badania archeologiczno-architektoniczne na zamku w Starym Drawsku (Drahimiu), pow. Szczecinek, w roku 1963*, „Materiały Zachodnio-Pomorskie”, t. IX, s. 315 - 330.

Jażdżewski K., 1955: *Charakterystyka wczesnośredniowiecznych warstw kulturowych w wykopie głównym na stanowisku 1 w Gdańsku*, „Studia Wczesnośredniowieczne”, t. III, s. 164 - 211.
1956: *Wczesnośredniowieczne osadnictwo miasta Włocławka i jego najbliższej okolicy*, „Materiały Wczesnośredniowieczne”, t. IV, s. 109 - 148.

Kirpičnikov A. N., 1973: *Snaraženije vsadnika i verchovogo konia na Rusi IX - XIII vv.*, „Archeologija SSSR”, vyp. E - 1 - 36, s. 43 - 55.

Kostrzewski J., 1949: *Kultura prapolska*, Poznań, wyd. II.

Kramarek J., 1965: *Wczesnośredniowieczne materiały osadnicze z terenu Wrocławia*, „Silesia Antiqua”, t. 5, s. 159 - 197.

Langeheim K., 1935 - 1936: *Die Bedeutung die Wikinger*, „Altschliesien”, t. 6, s. 273 - 317.

Leńczyk G., 1939: *Badania wykopaliskowe w Piekarach*, „Prace Prehistoryczne PAU”, nr 2.

Nadolski A., 1952: *Prace wykopaliskowe na grodzisku w Tumie pod Łęczycą w latach 1948 - 1949*, „Studia Wczesnośredniowieczne”, t. I, s. 171 - 189.

1954: *Studia nad uzbrojeniem polskim w X, XI, XII wieku*, „Acta Archaeologica Lodziensia”, nr 3.

Nadolski A., Abramowicz A., Poklewski T., 1959: *Cmentarzysko z XI wieku w Lutomiernsku pod Łodzią*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi”, Seria Archeologiczna, t. 10.

Sarnowska W., 1956: *Uzbrojenie średniowieczne w świetle wykopalisk w latach 1948 - 1951 w Opolu na Śląsku*, „Materiały Wczesnośredniowieczne”, t. IV, s. 211 - 223.

Wałowy A., 1960: *Materiały z badań na średniowiecznym zameczku w Szaflarach, pow. Nowy Targ*, „Materiały Archeologiczne”, t. II, s. 295 - 332.

Żak J., 1957: *Czy grób uzbrojonego jeźdźca z Ciepłego, pow. tczewski, jest grobem skandy-nawskim?*, „Archeologia Polski”, t. 1, s. 164 - 180.

Żaki A., 1957: *Badania na terenie Krakowa w 1955 r. (seria III)*, „Sprawozdania Archeologiczne”, t. 4, s. 142 - 150.

1974: *Archeologia Małopolski Wczesnośredniowiecznej*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk.

SUMMARY

Stirrups appeared in Poland on 22 sites: in settlements, medieval castles, cemeteries, castles and as single finds. Proportionally most of finds were provided by cemeteries (52 per cent - 26 specimens). This results from the fact than in Lutomiernsk near Łódź 40 per cent of all findings of stirrups were found.

Totally, from the Polish territory 50 specimens of stirrups dating back to the end of 9th -

14th c. are known. They appeared in 14 pairs (10 pairs were found in Lutomiersk), others — separately.

All found in graves specimens of stirrups are related to foreign burial ceremonial: Lutomiersk — Ruthenian, Ciepłe — Viking, Przemyśl — Magyar.

Simultaneously, on the Polish territory existed different types of stirrups of eastern and western origin. These types can be presented as follows:

Type A: stirrups included in type B according to J. Hampel.

Type B: stirrups included in type C according to J. Hampel.

Type C: stirrups included in type D according to J. Hampel and type 2 according to A. Nadolski.

Type D: stirrups included in type 1 according to A. Nadolski.

Type E: stirrups related to type F, but devoid of suspension.

Type F: stirrups included in type 1/2 according to A. Nadolski.

Type G: stirrups originating types of stirrups without suspensions; the suspension originated by planishing of the top of the hoop arms.

Type H: stirrups included in typ 5 according to A. N. Kirpičnikov.

Type I: stirrups included in type 7 according to A. N. Kirpičnikov.

Type J: stirrups included in type 9 - 9a according to A. N. Kirpičnikov.

On the basis of the up to now known material it can be stated that in 9th - 12th c. (types A-F) in Poland dominated the type of stirrups typical for Western and Northern Europe, which represented 38 per cent of all findings, and if findings of this period are concerned — 56 findings (type D).

The division of stirrups looks as follows: Type A: 1 specimen, type B: 2, type C: 9, type D: 19, type E: 1, type F: 2, type G: 1, type H: 1, type I: 1, type J: 3 specimens. Ten stirrups due to their fragmentary preservation or lack of data in publications could not be numbered among particular types.

It should be added that among analysed stirrups 8 of them (including 3 pairs) were decorated with silver in various technics (incrustation, plating, inlay).

All-European evolution of stirrups, from 11th c. tending towards unification of forms and then to decay of suspension for the benefit of a perforation at the top of the hoop arms, finds its full reflection in the Polish material.

РЕЗЮМЕ

Стремена на польских землях были обнаружены на 22 объектах: поселениях, городищах, могильниках, замках и в виде одиночных находок. Самое большое количество их было найдено в могильниках (52% - 26 экземпляров). Это связано с фактом обнаружения на объекте в Лютомерске близ Лодзи 40% общего количества найденных стремей.

Общее количество известных стремей с территории Польши, датированных на конец IX - XIV века, составляет 50 экземпляров, из них 14 пар, и остальные одиночные. 10 пар было найдено в Лютомерске.

Все стремена найденные в погребениях связаны с чужими погребальными обычаями: Лютомерск — русским, Цеплэ — википгским, Пшемьсль — мадьярским.

В то время на территории Польши выступали стремена различных типов, так западного как и восточного происхождения.

Классифицировать эти типы можно, следующим образом:

Тип А: стремена относимые к типу В по Я. Гампелю

Тип В: стремена относимые к типу С по Я. Гампелю

Тип С: стремена относимые к типу D по Я. Гампелю

и к типу II по А. Надольскому.

